

İSTANBUL SARAÇHANESİ VE SARAÇLARINA DAİR BİR ARAŞTIRMA¹

M. Çağatay Uluçay

İstanbul saraçhanesinin yapılması:

Ortaçağlarda feodalizm sisteminin kurulması, büyük şehirlerin teşekkül etmesi, sınıflar arasında mücadelenin başlaması ve nihayet istilâlar her sınıf halkı teşkilâtlanmaya mecbur etti. Bu meyanda esnaf ve tüccar da, haklarını korumak, yapacakları işleri tesbit ve tanzim etmek maksadı ile cemiyetler kurdular. Krallardan ve pa-dışahlardan aldıkları fermanlarla birtakım imtiyazlara sahip oldular.

Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da aynı maksadla «Ahiler» adı altında esnaf cemiyetleri kuruldu². Esnaflar zaman-zaman hükümdarlardan aldıkları fermanlarla bâzı haklara sahip oldular ve muayyen işleri yapmayı inhisarları altına aldılar.

Esnaf cemiyetleri, mensup oldukları esnafı kontrol edebilmek, daima el altında bulundurmak zorunda olduklarından, kendi men-sublarını muayyen çarşı ve arastalarda toplamak zorunda kaldılar. Bu suretle orta ve yeni çağların esnafları aynı çarşı ve arastalarda toplanmış oldu³.

¹ Bu araştırma 20 vesika ile 8 defterin tedkikinden meydana gelmiştir. İstanbul saraçlarının başkanı Rif'at Eserova ve idare hey'etinden B. İsmail, bu vesikaların değerlerini öğrenmek maksadiyle Topkapı Sarayı Müzesi eski müdürü Tahsin Öz'e getirmişlerdir. Müze müdürü, bu zatlara, mezkûr vesikaların maddî ve manevî büyük değerleri olduğunu, satarlarsa bir kıymet ifade etmeyeceklerini, buna mukabil Saray arşivine emaneten terk ederlerse, hem korunacaklarını hem de bilgilerin bunlardan geniş ölçüde istifade edebileceklerini izah etmiş, mezkûr esnaf heyeti âzaları da bu çok yerinde mütsâlâ karşısında 90 vesika (yazıda «V» ile gösterilmiştir) ve 8 defteri (yazıda «d» ile gösterilmiştir) mezkûr arşive emaneten bırakmışlardır. Müzeye bırakılan vesikalar kopyaları olmayıp orijinalleridir. Tarafımdan tarih sırasına göre tasnif edilmiş ve numaralanmıştır.

² İbn Batuta, *Seyahatnâme* (terc. M. Şerif), İstanbul 1333, I. s. 315-354.

³ Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul 1922, I, s. 537-595; M. Çağatay Uluçay, *XVII yüz yılda, Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, İstanbul. 1942, s. 14-61.

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u zaptedince, bir çok hayrat ve bunlara gelir kaynağı olmak üzere, han, hamam, dükkân bezazistan⁴ gibi eserler yaptırdı. Bu binalar arasında bugün mevcut olmayan İstanbul Saraçhanesi de vardı.

Saraçlar, İstanbul zaptedilince, bezazistan havalisinde yerleştirilmişti. Fatih, İstanbul'daki maruf camiini yaptıınca, o zaman hâli olan o bölgeyi şenlendirmek maksadiyle bu günkü Fatih hükümet binası, parkı ve parkın etrafındaki apartmanların bulunduğu yere İstanbul Saraçhanesini — yapılıması 1475 de bitmişti — yaptırmış ve Ayasofya'ya vakfetmişti.

Fatih'in emriyle inşa edilen bu Saraçhanenin şekli, biçimi ve dükkânlarının sayısı hakkında malûmata sahip bulunmuyoruz. Evliya Çelebi, esnafın resm-i geçidinden bahsederken⁵ İstanbul saraçlarının 1084 dükkân olduğunu yazıyorsa da, vesikalardaki rakamlar bunun çok mubalâğah olduğunu gösteriyorlar.

İstanbul'da yapılan bu ilk Saraçhane 5 Eylül 1693 (4 Muharrem 1105) de tamamen yandı⁶. Saraçhane esnafı Sultanahmed'le Bayezid arasında dağıldı ve oralarda saraçlık yapmaya başladılar⁷.

⁴ Darsun Bey, *Tarih-i Ebülfeih*, İstanbul 1838, s. 66.

⁵ *Seyahatnâme*, I, s. 596-597.

⁶ Fındıklılı Mehmed Ağa, *Sıldâhar tarihi*, İstanbul 1928, II, s. 732.

⁷ 73×22 cm. eb'adında, 27 Receb 1106 tarihli İstanbul Kadısı Abdullah Efendi'nin ilâmı, başında da Mustafa II. nin: «Mucibince amel oluna» diye hattı vardır.

Divanda Sadaret kaymakamı Mustafa Paşa başkanlığında saraç esnafının duruşmasına bakıldı: «... Biz zikrolunan Tavakpazarı'nda cem'au otuz beş bab dükkânda saraç olub saraç taifesine mahsus olan sarç ve licam vesâir saraca müteallik eşyayı anda bey'ü şira eder iken mezburan saraç taifesi bir buçuk sene mukaddem Saraçhane-i kebir muhterik oldukda bizi dükkânlarımızdan kaldırub salif'üz-zikr Saraçhane-i kebirde iskân ettirmiştir. Hâl sual olunub zikrolunan Tavakpazarı kurbunda vaki' dükkânlarımızda iskân olanmak muradımızdır dediklerinde gibb'es-sual Saraçhane-i kebir ahali olan mezburan cevablarında merham ve mağfurun-leh cennet-âşiyân Ebülfeih Sultan Mehmed Han-ı Gazî Hazretleri sekiz yüz elli yedi tarihinde avn-i bâri ile mahmiye-i Kostantiniyye'yi feth ve kabze'î islâmiyyeye götürüb yirmi beş sene müürundan sonra (Bu iddiaya göre 882 de inşa edilmesi icab ederse de vesikalardan taribi yanlış söyledikleri anlaşılıyor) sekiz yüz yetmiş dokuz tarihinde beyn'en nas ma'raf ve meshur olan cami-i şerifi bina eyledikde ol harabeyi şenlendirmek için Saraçhane-i kebir'i bina ve vakf ve Ayasofya yı kebir evkafına iltihak edüb el hinde saraç taifesi bezazistan havalesinde sakinler iken zikrolunan Saraçhane-i kebir'e nakledüb anda mukim olub... Tavakpazarı'nda olan dükkânlarda saraç sakin olmaksın men' ve nehyeylediği... her biri emakin in batdede varub üzerle-

Fakat bu hâl ne esnafın, ne de Ayasofya evkafı mütevellisi Babüsaade ağasının işine gelirdi. Esasen o devir esnaf kanun ve teâmülleri de buna müsait değildi. Saraç esnafının ileri gelenleri, hükümet ve mahkemeye müracaat ederek, yanan saraçhaneyi kendi hesaplarına kârgir olarak yeniden yaptıracaklarını⁸, dağılan esnafın kısa bir zamanda saraçhaneye nakledilmesini rica ettiler. Saraçhanenin inşasına başlandı, etrafındaki kârgir duvarı inşaaya sabık mirahür-ı evvel Ahmed Ağa memur edildi. Bir sene sonra dükkânların büyük bir kısmı yapıldı, diğer kısmın inşaatına daha sonraları da devam edildi.

İkinci defa inşa edilen saraçhanenin de târif ve tavsifini yapan bir kaynağa rashyamadık. Buna mukabil saraçhanede uzun yıllar duvarcılık yapan ihtiyar bir zat, saraçhanenin yuvarlak ve etrafındaki duvarların kârgir olduğunu⁹, üç kapısı bulunduğunu¹⁰ dükkânların bu duvarların iç kısmında ve kemerli bulunduğunu¹¹; dükkânların kepeneklerle kapandığını¹², tam ortasında saraçhane camii ile¹³

rine nezaret dahi mümkün olmamağla... eski yerlerine gönderilmelerine karar verildi. d. 12.

⁸ 60 × 36 cm. eb'adında, Mustafa II.'nin 17 Safer 1105 tarihli müzehheb tuğralı ve başı: *mucibince amel olunub tebdil ve tağgir olunmadan begayet hazer oluna* hatlı hükmünde şunlar yazılıdır: «... Bi-emrillâhi taâla bu def'a vâki' olan harik-ı kebirde dahi bilküllige muhterik olub eser-i binadan bir nesne kalmayub ve mukaddemâ hilâf-ı ferman saraç taifesi ahâr yerlere nakledüb parakende olduklarından hâlâ Saraçhane-i kebir'i (ta'mir?) eylemeye bir ferd rağbet itmegüb vakfın dahi ta'mire müsaadest olmamağla ahali fukaraları yedine selâtin-i masiyye zamanlarında verilen müteaddit evamir-i aliyyeleri ibraz ve mucibince vaz'-ı kadimî ihya ve vefk ile saraç taifesi kezalik ihya olunmak babında ishâr-i hal idüb merhamet olunur ise herkes dükkânları kârgir olmak üzere ta'mire mübaşeret ederiz deyu teahhüd etmelerigle yedlerinde olan atik nişan-ı hümayûn ve evamir-i âliyye mucibince serç ve licam alâtî vaz'-ı kadimî üzere saraçhane den gayri yerlerde asla alınamayub ve satılmayub...» V-11.

⁹ 9 Rebiülevvel 1118 tarihli duruşmadan: «... mahmiye-i İstanbul'da vaki Ayasofya-yı kebir cam'i-i şerifi evkafından bundan akdem muhterik olan saraçhaneye varub... Saraçhanenin etraf kârgir duvarlarını ihyaya bâ-ferman-ı âli me'mur olan umdet' ül-ekâbir ve'l-a'yan sabika mir-i ahur-ı evvel Ahmed Ağa mahzarında takriri kelâm edüb...» d.2.

¹⁰ Saraçhane başkapısı, Karaman kapısı, Küçük kapı... bunlardan başka Bab-ı evvel, Orta kapı gibi kapı adlarına da raslıyoruz. d.1, d.2, d.6.

¹¹ Bir dükkânın yarım veya tam kemer olarak bina edildiği vakif gedik kayıt suretlerinden anlaşılıyor. d.1, d.2, d.6.

¹² Her dükkânın 1-4 kepenegi vardı. d.1, d.2, d.6.

loncasının bulunduğunu söylemektedir. Duacının bu târihi tamamıyla vesika ve defterlerdeki malûmata uymaktadır. Saraçhanenin içinde ve dışında dükkânların sulanması, süpürülmesi, derilere tav verilmesi için pek çok musluklar ve tulumbar vardı. Bir çok hayır sahipleri musluk ve camiye vakıf yapmışlardır.

Saraçhanede bilhassa Sandıkçılar caddesi, Kırbacılar caddesi, Cami-i şerif-altı sokağı, Orta sokak, Karaman kapısı sokağı, Baş kapı sokağı... ilâh, çok işlek ve canlıydı¹⁴.

Saraçhanede, saraçlardan başka sandıkçılar, kırbacılar ve saraçlara malzeme satan tabak tüccarları¹⁵ vardı.

Bu yeni saraçhanede 1868 (1285) de 290 dükkân¹⁶, yanmadan önce ise 320 dükkân¹⁷ bulunduğu anlaşılıyor. XIX asırda, dükkânlarla numara verilmiş, bütün muamelât numara esasına göre yapılmıştır¹⁸. Tanzimat-ı hayriyenin ilânından sonra dükkânlarla numara verilmekle kalınmamış, esnaf defterlerinin tutulmasında da yeni usule uyulmuştur.

Defterler ve zabıtlar da numara sırasına göre tutulmuştur. Bu defter ve içindeki kararlardan, Tanzimat'ın muamelât üzerinde tesir yaptığı açıkça görülebiliyor.

Her esnaf, dükkânının tâmirini kendi parası ile yaptırıyor, yalnız evkaf mütevellisine kirasını ödeyordu. 1836 (1252) yılına kadar dükkân kiralari sabit kalmıştı. Kiralara zam yapılmıya kanun müsait değildi. Halbuki asırlar boyunca fiyatlar yükselmiş, paranın kıymeti düşmüş idi. Ayasofya mütevellisi hükûmete müracaat ederek, kira bedellerinin yükselmesini rica etmiş, bu arzusu yerine getirilmişti¹⁹.

¹³ Saraçhane, yeniden inşa edilince muhtelif kimseler tarafından mescid, mekteb ve cami yaptırılmıştır. Saraçhane: «Deranında vaki' cami-i şerif mukabelesinde...» d. I, vr. 72 b. ve sonraları.. Bâzi kayıtlarda ise: «... Saraçhane demekle ma'raf gerin vasatında mescid-i şerif...» d. I, vr. 67 a.

¹⁴ Bunun için bk. d. I, d. 2, d. 6.

¹⁵ 24 Şevval 1179 tarihli ilâm. Saraçhanede, saraçlara malzeme satmak üzere altı tabak tüccarı var iken, bunların sayıları sonradan on bire çıkmıştı. Bu yüzden aralarında hayli mücadele oldu, tekrar tüccarlar altıya indirildi, diğerleri Saraçhaneyi bıraktılar. Cevdet tasnifi, Belediye No. 1925. Başbakanlık Arşivi.

¹⁶ Bunun için bk. d. I.

¹⁷ İhtiyar saraç esnaflarının verdikleri malûmata göre.

¹⁸ Keza bk. d. I, d. 2.

¹⁹ 1/ Cemaziyelevvel 1252 tarihli senetden: «... Haremeyn-i şerifeyn hazı-

Saraçhane, ikinci yapılışından 1908 tarihine kadar canlılığını muhafaza etti. Fakat bu tarihte zuhur eden Fatih yangını saraçhaneyi tamamen yaktı, geriye bir yığın enkaz ile saraçhane başı adını miras bıraktı.

Saraçlara verilen imtiyaz ve bundan doğan inhisar

Fatih Sultan Mehmed, saraçları saraçhaneye nakledince o devrin imtiyaz ve inhisar ananelerine uygun olarak onlara şu nişanı vermiştir:

Mehmed bin Murad Hân
El-muzaffer dâima

Nişan-ı hümayun ve misâl-i meymun enfezehullahu taalâ ilâ yeumi yüb'asü hükm-i oldur ki şimdiki halde mahrusa-i Kostantiniyye huffet bi'd-devlet il-ebediyyede olan saraçlar ki hükm-i hümayunumla bezzaziye havalisinden göçürüb belde-i mezkûrede Cami'-i cedid²⁰ kurbunda ihdas ettirdüğüm dükkânlarla ilettüm ki anda mukîm olub serc-ı ¹² لجام²¹ aletin filcümle saraçlığa müteallik esbab neyse anda işliyeler ve anda satarlar ol sebebdex mezkûr saraçlara bu hükm-i cihan-küşayı virdüm. Ve buyurdum ki zikrolunan san'ata müteallik her neki satıla mezkûrlara tâyîze ettiğüm mahalde satıla andan gayri bu san'ata müteallik esbab dan kat'i nesne satılmıya. Eğer satılacak olursa ki eşidem hüddâvendigâr enarallahü burhanehu ruhıyçün azîm belâlara ve kazalara uğradırım şöyle bileler hükm-i hümayunumda tebdil ve tagyîr olmak olmaz ana göre amel edeler Bir dürlü dahletmiyeler bu babda alâmet-i âlem âra-yı mutalaa kılanlar mazmun-ı şerifim

ne-i celilesinden makbuzan idare olunan evkafdan cami-i şerif-i Ayasofya-ya kebir evkafı musakkafatı mürur-ı ezmine ile münhal ve icarat-ı kadimleri dâim olduğuna binaen musakkafat-ı mezbûre hazine-i mezkûreden me'muran ve ma'âfet-i şer' ile tahrir ve icarat-ı kadimelerinin tahammüllerine göre zammı husus bâ-tahrir sâdur olan ferman-ı âlt ve ilâm-ı şer'i mucibince nizama rabt olunmuş olmağla...» kiralari bir misli kadar artırılmıştır. d. I, vr. 46.

²⁰ Fatih camiiinin o zamanki ismi.

²¹ Eyer takımı.

²² Gem, başlık. Evliya Çelebi, XVII. asırda saraçların, at takımı, gümüş ve kadife eyerlerle matralar yaptıklarını yazar. I, s. 596-597.

*muhakkak bilüb itimat kılalar. Tahriren fi evveli Şevval' il-mükerrerem senete tis'a ve seb'ine ve semane mie*²³

Bi-makam-ı

*Kostantiniyye*²⁴

Bu fermana göre saraçlığa müteallik eşya yalnız saraçhanedeki saraçlar tarafından yapılacak, başka semtlerdeki saraçlar ne bu eşyaları yapabilecek ve ne de satabileceklerdi. Fatih'in İstanbul saraçlarına verdiği bu imtiyazı ondan sonra gelen padişahlar tanımlar ve tecdit beratları vermişlerdir. Bu padişahlar Bayezid II.²⁵, Selim I.²⁶, Süleyman I.²⁷, Selim II.²⁸, Murad III., Mehmed III.²⁹ ve Ahmed I.³⁰. Fermanları bulunmayan padişahlara ait bulunanların kayıp oldukları, sonradan verilen fermanlardan anlaşılıyor.

Denilebilir ki, Fatih Sultan Mehmed'in saraçlara verdiği imtiyaz ancak bir asır - müsamahalı hareket edilirse 1606 yılına kadar - kat'i surette tanınmış ve ahkâmı mutlak surette yerine getirilmiştir. Sonraları zamanın icab ve şartlarına göre değiştirilmiştir.

Murad III. devrinde idarî, askerî, siyasi hayatta başlıyan çözüme ve bozulma diğer sahalara da sirayet ederek, derinliğine

²³ 1475 Şubat ortası.

²⁴ 53×17 cm. eb'adında, Fatih'in müzehhep tuğrasını hâvi hüküm. V.1.

²⁵ 45×8 cm. eb'adında evasıt-ı Cemaziyelüla 895 tarihli Bayazid II.'in tuğrasını havi hüküm. Fatih'in aynı. V.2.

²⁶ Selim I.'in verdiği nişan kaybolmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın verdiği tecdit beratında bu hususta şöyle deniliyor: «... Merhum ceddim Sultan Bayezid Han merhum ve mağfuran leh babam Sultan Selim Han aleyhim 'ir-rahmet-i ve'l-gufran mukarrer ve masaddâk tutub...» V.2.

²⁷ 46×26,5 cm. eb'adında ve 929 evahir-i Ramazan tarihli ve tuğralı Kanunî'nin aynı mealde hükmü. V.3.

²⁸ 40×21 cm. eb'adında evasıt-ı Muharrem 977 tarihli ve Selim tuğralı, Selim II.'in aynı mealdeki beratı. V.4.

²⁹ Murad III. ve oğlu Mehmed III.'in verdiği nişanlar kayıp olmuştur. Birinci Ahmed'in verdiği nişanda şöyle deniliyor: «... Cedd-i emcedim Sultan Murad Han ve vald-i mağfirat-penah Sultan Mehmed Han tabe serahüm intikal ettükde her biri mukarrer tutub...» V.7.

³⁰ Ahmed I. zamanında saraçlar sağa sola dağılmış, işler düzeninde gitmemiş, bu yüzden Ahmed I. dört nişan ve hüküm vermeğe mecbur olmuştur: V.5: 37×19 cm. eb'adında evasıt-ı Safer 1015 tarihli ve Ahmed I. tuğralı, aynı mealde nişanı. V.6: 49×20 cm. eb'adında ve evasıt-ı Safer 1015 tarihli Ahmed I.'in aynı mealdeki ikinci nişanı. V.8: 49×21 cm. eb'adında ve evahir-i Rebiülahir 1022 tarihli Ahmed I.'in tuğrasını havi aynı mealde nişanı. V.9: 40×20 cm. eb'adında Ahmed I.'in aynı tarihli ve aynı mealde ikinci nişanı.

ve genişliğine tesirini göstermeye başladı. Esnafın bozulmasında bu ana sebeplerden başka mühim diğer sebepler de vardı. Saraç esnafının arasına bozulan yeniçerilerin karışması³¹, saray hassa saraçlarının azalması³², İstanbul nüfusunun gittikçe artması, İstanbul saraçlarının yaptığı saraciye malzemesinin ordu ve imparatorlukta çok moda olması, sürümünün fazla oluşu, ihtiyacı karşılayamamaları, hükümetin zayıflaması... ilâh idi. İstanbul saraçhanesi kendi kadrosu ile bu kadar geniş ihtiyacı karşılayamıyor, bunu çok iyi anlayan gedik sahipleri ve saraç ustalarının bazıları, Parmakkapı, Divanyolu, Uzunçarşı, Sipahipazarı ve Tavukpazarı gibi yerlere giderek dükkân açmışlardı. Buralarda başka saraç olmadığı için, daha fazla alış verişi ediyorlar, kontrolden uzak bulunuyorlardı. Halbuki saraçhanede yüzlerce saraç için de alış vermek tali' ve şöret mes'elesi idi. Bundan dolayı bir çok saraç ustaları da saraçhaneyi terk edip mezkûr yerlerde icray-ı san'ata başlamışlardı.

Bu durum karşısında saraçhane esnafı ve Ayasofya camii mütevellisi Babüssaade ağası mahkemeye ve hükümete müracaat ederek, dağılan esnafın dükkânlarının kapatılmasını reca ettiler. Bu şikâyet üzerine İstanbul kadısı şu:

«... Sipahi çarşısı nam suk ahalisi ve gayriler hilâf-ı emri-âlt serc ve licam aleti bey'-ü şıra eylemeğin sipahi çarşusu halkı meclis-i şer'i şerife dâvet olunub emr olduğu üzere min baadin serc ve licam aleti furuht olunmamak bobında her birine bilmüvacehe tenbih ve te'kid olunub hüccet dahi verilüb men' olunmuşiken itaat etmedüklerin bildirdüğünden maada İstanbul sonradan ma'mur olmağla Tavukpazarı ve Sipahi çarşısı ve sayir mahallerde otuz kırk yıldan müteceviz serc ve licam alâtı işlenüb asker-i islâma bey' olunub eshab-ı ordu-yı hümayun vesayir tekâlifi maan çeküb kârü kisb üzere iken men'olunmak hayfdir deyu tazallüm olundukda iki tarafın dahi ahvali telhis olunub tafsil üzere paye-i serir-i âlâya arz olundukdu cedd-i ülâm merhum-ı müşarünilegh Sultan Mehmed Han tabe serahu zamanında ne veçh ile ferman olunub ol zamanda nice amel olinu geldiyse geru ol veçhile amel olunmak bâbında hatt-ı hümayun-ı saadet-makrunumla fermanımı»

³¹ Ahmed Refik, *Onuncu Asırda İstanbul hayatı*, 1333, s. 188—189.

³² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, Ankara 1945, s. 492—496.

âlt-şanın saadır olmağın... diğer yerdeki saraçların men'ine ve seraciye eşyasının yalnız saraçhanede satılmasına³³, dâir olan kararı verdi.

Bu şekilde ferman ve hükümler İbrahim³⁴, Mahmud I.³⁵, Mustafa III.³⁶ ve Mahmud II. tarafından verildi³⁷. Buna rağmen, saraçhane dışında dükkân açıldı, mahkemeye gidildi, her defasında Fatih Sultan Mehmed'den mahkeme gününe kadar alınan vesikalar gösterildi ve hikâye malûm veçhile anlatıldı; kadıdan men' kararı alındı³⁸. Daha sonraları dışarıdaki esnaf da mahkemeye ve hükümete müracaat ederek, dükkân açmaya uğraşılsada maalesef muvaffak olamadılar³⁹. Saraçhane esnafı ile hariçteki esnaf arasında bu mücadele 1606 dan 1824 yılına kadar devam etti.

Saraçhane dışında dükkân açan saraçların ileri sürdükleri ve kendilerini bu suretle haklı çıkarmaya çalıştıkları fikir şöyle hülasa edilebilir: İstanbul büyümüş, nüfusu çoğalmıştır. Saraçhane esnafı ne bu şehrin, ne ordunun ve ne de diğer şehirlerin ihtiyacını karşılayamaz. Bu çok doğru ve gayet mantikî bir fikirdi. Saraçhanenin inşasından 3 sene sonra Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u, İstanbul Kadısı Mahmud Efendi ve şehir zaimi Mahmud vasıtası ile saydırmış Galata ve İstanbul'da 16324 ev ve 3927 dükkân olduğunu tesbit ettirmiştir⁴⁰. Evliya Çelebi zamanında ise

³³ 49,5×21cm. eb'adında Ahmed I.'in tuğralı ve 1015 Zilhicece tarihli hükmü. V.7.

³⁴ 70×30 cm. eb'adında İbrahim I.'in tuğralı ve evahir-i Rebiülevvel 1054 tarihli aynı mealde hükmü. V.10. Bu vesikadan Mustafa I., Osman II. ve Murad VI. nin hüküm vermedikleri anlaşılıyor.

³⁵ 73,5×50 cm. eb'adında ve 4 Rebiülâhîr 1145 tarihli ve müzehheb tuğralı aynı mealde hükmü. Başında: «Mucibince amel oluna» diye hattı var. V.13.

³⁶ 74×60 cm. eb'adında 5 Rebiülevvel 1173 tarihli, müzehheb tuğralı ve «mucibince amel oluna» hatlı aynı mealde hükmü. V.14 ve V.15.

³⁷ 118×54 cm. eb'adında 28 Cemaziyelâhîr 1285 tarihli, «mucibince amel oluna» hatlı aynı mealde hükmü. V.19.

³⁸ Bak: V.11, V.12 ve Selim III. in 70×55 cm. eb'adında 25 Safer 1205 tarihli müzehheb tuğralı ve «mucibince amel oluna» hatlı fermadı ve Kadı ilâmı. V.16.

³⁹ 68×32 cm. eb'adında, 1285 tarihli İstanbul Kadısının ilâmı. Bitpazarı esnafının seraciye eşyalarını satmamaları hak. V.17.

V.18 : 95×35 cm. eb'adında Bitpazarı ve Saraçhane esnafının istidaları, duruşmaları ve buna dâir ilâm ve hüccetler. 12. Ş. 1235. V.20: 70×88,5 cm. eb'adında, R. 1239 tarihli Bitpazarı esnafının istidaları, satış yapamayacaklarına dâir İstanbul Kadısının ilâm ve hücceti.

⁴⁰ Bu sayıma göre İstanbul cihetinde: müslüman evi 8951, hristiyanların evi

bu miktar 2 ilâ 3 misli artmıştı⁴¹. 1833 (1249) nüfus sayımında İstanbul'un⁴² nüfusu 186675, 1837 (1253) de ise 191690 idi⁴³. Bu rakamlar bize zamanla İstanbul'un genişlediğini ve kalabalıştığını göstermektedirler. Böyle olmasına rağmen kadı ve divan, saraçhane esnafının ellerinde bulunan nişanları, o zamanki esnaf nizamlarını esas tutmuş ve daima saraçhane esnafını haklı, diğerlerini de haksız çıkarmıştır. Yangın gibi çok meşru bir sebep sonunda dağılan esnafın saraçhaneye dönmelerini, dönmiyenlerin dükkânlarının kapanmasına karar verdi.

Daha sonraları XVIII. asırda saraçhane esnafının karşısına saraçların eskilerini satan bitbazarı esnafı çıktı. Bunları da saraçhane esnafı şikâyet etti ve alış verişten menettirdi⁴⁴. Bitpazarı esnafı şu çok haklı mutalaayı ileri sürüyordu⁴⁵: Biz saraç eşyası

⁴¹ 3151, yahudilerin 1647, kefelîların 267, ermenilerin 872, قريمان باشکلی ermenilerin 384, çingenelerin 31, dükkân ve evlerin sayısı 18470; Galata'da: müslümanların 585, nasranilerin 592, efrençyanın 382, ermenilerin 62, dükkân ve evlerin sayısı 1781 bulunmuştur. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: No. D. 9524.

⁴² Han, hamam, dükkân ve sâire hariç Müslüman mahallesi 9990, Rum 304, Yahudi 657, Ermeni 27, vezir ve ulema sarayları 68900... ilâh olarak gösteriyor. *Seyahatnâme*, I, s. 510.

⁴³ 1249 senesi Muharrem ayında yapılan nüfus sayımına göre: Saray hademeleri asker ve talebe-i ulûm hariç olmak üzere İstanbul'da 78311 Müslüman, 50240 Rum, 4179 Katolik, 47259 Ermeni, 11866 Yahudi, 488 Çingene vardı. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: No. E. 750.

⁴⁴ 1258 senesi nüfus sayımına göre: Talebe-i ulûm dahil Müslüman 79171, Rum 48884, Ermeni 47066, Katolik 5014, Kıbtî 586, Yahudi 11016 idi. Aynı numara.

⁴⁵ Receb 1235 tarihli Saraçhane esnafının arzihalinden: «... Bitpazarında vesair mahallerde ve hanlarda sakinun esnafımızdan olmyan lâz Süleyman ve şişman Mehmed ve Abdulhalim ve Papasoğlu ve Kör Boğuş'un oğlu Hasköglü Serkis ve Horasancı خوراسانچی oğlu ve sair ma'lûm 'ül-esami müslim ve reaya Bitpazarında ve sair mahallerde yirmi otuz kadar dekâkin ve hanlarda hufyeten oda ibadullah küşadiyle hilâf-ı hatt-ı hümayûn ve mugayir-i ferman-ı âlt cedid ve köhne eşya-yı mahsusamızı i'mal ve bey' ve furuhtla ibadullah rahnedar ettiklerinden gayri esnafı dahi perişan ettiklerinden esnafa za'f tûri olduğundan dağılub bâ-husus evkaf-ı haremeyn-i şerefeayne dahi hasarı mucib olmağla...» satıştan menedilir bk. V. 17.

⁴⁶ 1235 yılında Saraçhane esnafının verdiği istidadan: «... Bitpazarı olalı danberu bu veçhile ahz-u italarımız sebkat ve hiç bir vakıtta mani' ve müzohim olunduğu yoğiken... içlerinden bazıları İstanbul sonradan ma'mur olmakla Tavukpazarı ve Sipahi çarşusu ve Parmakkapı'da ve Divanyolu'nda ve Uzunçarşı'da ve Şehzadebaşı'nda dükkânlar ihdas ve müceddeden kesüb biçüb sattıklarından bu mahaller men-ü def' ve Saraçhane'ye naklolunmak bâbında ferman-ı âlt

yapmıyoruz. Saraçların yaparak para kazandıklarını satarak para kazanıyoruz. Bu onların hak ve imtiyazlarına tecavüz değildir. Esasen Fatih'in nişanında «köhne» saraç malzemesine ait bir kayıd yoktur. Bu sonradan saraçlar tarafından yorumlanmış muahhar hükümlere konulmuştur. Bunlardan başka dükkânların kapatılması ferman ve ilâmlarında bizlerin adları yoktur. Her nevi eskiyi alıp satmak bizim hakkımızdır. Fakat mahkeme bunlara hak vermemiş ve satıştan men'etmiştir⁴⁶.

Hülâsa saraçhane esnafı Tanzimat'a kadar, saraçlığa ait eşyanın yapılmasını, alım ve satımını inhisarları altına almışlar bu hâli tanzimata kadar muhafaza etmişlerdir. Tanzimatın ilânından sonra ise inhisar ve tahdit kaldırılmış saraç esnafı istedikleri yerlerde dükkân açmıştır.

Saraçhane esnafına bu mücadelede yalnız sultanlardan aldıkları imtiyaz fermanları yardım etmiyordu ; bu işte, Ayasofya ca-

sudâr edüb hattâ Parmakkop'da olan iki bab sarac dükkânı dahi men'ü def oldudağı zâhir ve bedir ve emr-i mezkûrlarında Bitpazarı ve bezzazistan zikrolunmadığından başka mazman-ı emr-i ôli mücerred cedide şâmil idüğü müstefad iken cülâs-ı meymenet-makranlarında teccid olundukça höhne lâfzı dahi ilâve ettirdiklerinden kırk sene mukaddem pazar-ı merkumu men'ettirmek murad ve hattâ üç gün ta'til dördüncü gün ruhsat erzani bugurula. Ancak saraç eşyasının köhneleri kadim' ul-eyyamdan beru salif'üz-zikr alunub satılır ve bizlerin alub satmalarımızda saraçhane esnafına gadr melhuz olmadığı evvelâ kendüleri i'mal ve bey'edüb ticaretlerini eylediklerine nazaran aşikâr şimdi köhnelerinin dahi değeri değmeze alub diledikleri baha ile İbadullaha bey' etmek ile kendüleri menfaat-ı kâlliye edüb kat'-ı erzak etmekten ibaret ve hilaf-ı rıza inhisarını şâmil olduğı aşikâr ise de bu vadiye emr-i mezkûrların teccid ve bizleri men' için üzerlerimize gullüv ve men' eylediklerini dükkânlarımızı basub bulanan eşyalarımızı değeri değmeze ve ellerimizden alub ve külli-yevmin dükkânlarımız önünde geçt-ü gûzar ve taşradan emanette olub gelen eşyalarımıza vaz' ül-yed ettirmiyerek kaldırub Saraçhane'ye irsal ve telef muamelesiyle açık mahalla birbirli üzerine yğarak cem' ve pazara furuht için gelen bir lıcam dahi olur ise burada satılmaz Saraçhane'ye götür değı ihtıgar alıl her kim olur ise olsun men' u def' ile ezlemlerin icra üzere iseler de eyyam-ı ma'delet-mevfur-ı husrevanide bu gûna inhisariyet daiyesiyle kat'-ı erzak ve gadr-ı dâdesi mağayir ... hareketlerinin men' olunması...» Bu istidanın sağ yanına sadrazam «Çarşamba günü arz odasında haremeyn-i şerifeğn müfettiş fuziletlü efendi hazır olduğı halde şer' oluna buguruldu. F: 2 Za. 12 (35)» yazmıştır. V.18. Bunların ve diğer esnafın duruşma ve men'lerine dair üç duruşmanın ilâmlarının 9 Ş.1195 de Bitpazarı esnafı ile saraç esnafı arasında bir duruşma daha olmuş ve Bitpazarı esnafı yeni ve eski saraç malzemesini satmaktan men'edilmişlerdir. V.18.

⁴⁶ bk. V.19, V.20.

mii mütevellisi Babüssaade ağalarının da çok mühim tesirleri vardı. Padişahlar üzerinde büyük nüfuzları olan babüssade ağaları, tecditlerde, divan duruşmalarında saraçların işlerini kolaylaştırıyor ve istenilen şekilde yaptırıyorlardı. Bu da esnafın sağa sola dağıldığını, saraçhanenin harab olduğunu, vakıf gelirinin azaldığını ileri sürmek sureti ile, saraçlara geniş alanda yardım etmiş oluyordu.

Bir de bunlara saraç esnafının geddiğini ilâve edersek, neden bu mücadelede saraçhane esnafının muzaffer çıktığını, diğer esnafı işten kolayca men'netirdiğini daha iyi anlamış oluruz.

Saraç esnafının sahib olduğu gedikler, yalnız bu san'atta onların iştiğal etmesini icab ettiriyordu. O zamanlarda herkes istediği san'atla iştiğal edemezdi. Dükkân açabilmek için, o zamanki tabiri ile gedik sahibi olabilmek için, san'at erbabının uzun bir çıraklık ve kalfalık devresi geçirmek, her devre sonunda ustalar önünde imtihan verüb kalfalık ve ustalık peştemallarını kuşanmak mecburiyetleri vardı.

Bundan başka her esnaf muayyen materyali kullanmaya, muayyen tipte eşya yapmaya ve muayyen fiatla satmaya, muayyen miktarda materyal almaya, muayyen miktarda yaptığı eşyayı satmaya mecburdu. Bunlara riayet etmiyen esnafa dayak atılır, para cezası verilir, kalb eşyası ve kendisi arastada teşhir edilir, icra-yı san'attan men' edilir, dükkânı kapanır, şehirden sürülürdü⁴⁷.

Her şehirde bulunan esnafın muayyen bir kadrosu vardı. Bunlar o şehrin ihtiyaçlarına göre azalıp çoğalabilirdi⁴⁸. İstanbul saraçhanesinin 1868 senesinde 6 sı mülk, 134 saraç esnafı adına esnaf kethüdası ve 150 si vakıf tarafından idare edilmek üzere 290 gedigi vardı. Bu tarihe kadar mülk gediklerin ferağ ve intikal muamelesi İstanbul mahkemesi, vakıf gediklerinki evkaf-ı hümayun hazinesi, vakıf ve mülk olmayanlarıki ise saraç esnafı kethüdası tarafından yapılıyordu⁴⁹. Bu hal bir çok zorlukları meydana getiriyordu. Bunu önlemek için 1868 tarihinde bu usul

⁴⁷ *Mecelle i Umur-ı Belediye ve XVII. yüz yılda Manisa'da ziraat, ticaret ve esnaf teşkilâtı* adlı eserlerin 8 numaralı notda işaret edilen sahifeleri.

⁴⁸ *Mecelle i umur-ı Belediye*, I, S. 652-667.

⁴⁹ d. 1 defteri 1247-1285 yılları arasında saraç esnafına ait «... gedikleri-mizin ferağ ve intikalleri beyn' el-esnaf mü'teber ve kethüdamız ma'rifetiyle icra olunan kayudlarımızın mastur defterleri olduğı sene 1247». d.2 aynı mealde def., d 6 1252-1268 yılları, aynı meallî def.

değiştirilmiş, esnaf kethüdalarının baktığı gediklerinde, vakfa bir gelir te'min etmek üzere evkaf-ı hümayun hazinesine bağlanması kabul edilmiştir⁵⁰.

Elde mevcut üç gedik dükkân ferağ, intikal defterlerinden şu neticeleri çıkarabiliyoruz:

- Gedik yalnız esnafın çalıştığı dükkân değildir, aynı zamanda icra-yı san'ata yarıyacak âlettir⁵¹.
- Gedikler, mutasarrıflarının rızasıyla başkasına devir edilebilir, becayış yapılabilir veya satılabilir. Aksi haller yapılamaz.
- Gedikler, kadınlara da satılabilir.
- Gediklere, bir veya daha fazla kimseler ortak olarak⁵²

⁵⁰ Saraçhane esnafı, inhisarın kaldırılması üzerine, meclis-i valâ dairesine bir istida vererek bozulan gedik durumlarına yeni bir düzen verilmesini rica etmişlerdir: «... Saraçhane derununda kâin dükkânların gedikleri üç nevi olarak bir takım vakfa merbut olmakla ferağ ve intikalâtı evkaf-ı hümayun hazinesinde icra olanmakta ve birazı mülk olup muamelâtı İstanbul mahkemesinde cereyan etmekte ve diğer takımı yalnız saraç esnafının kethüdaları defterinde mukayyed olup vukuâtı kendü beytlerinde yürüdülmekte bulunmasıyla işbu üçüncü takımın dahi ya vakf ve yahut mülk gedikler sırasında tutularak senedat-ı resmîyeye rabt ve tevsiki maddesi olduğundan ve esnaf-ı merkumenin hasusat-ı saireleri bu def'a taht-ı intizama alınıb bu gedikler maddesinin bir hal-i tezebüde bırakılması muvafık-ı maslâhat olmayacağından ve bu husus hakkında evkaf-ı hümayun hazin: sigle olunan muhabere icabınca ve esnafça tutulmuş olan defter celb ve muayene olunarak bunun hükmünce zikrolunan gediklerin mecmu'ya iki yüz doksan aded olarak içinden altı aded hüccet-i şer'iyeye ile tasarruf olunup ve yüzde ellisi dahi sahiplerinin vuku'-ı taleplerine mebnî senedat-ı vakfiyyeye merbut balunub baki yüz otuz dört adedi ol vakit sahiplerinin adem-i talepleri sebebiyle senedat-ı resmîyeye ve kuyud-ı hazinenin haricinde kalmış ise de esnafça şimdiye kadar bir faide-i mazbata hakkında yürüdümlere mezkûr defter dahi kayden ve usulen şayan-ı i'timad görünmüş...» ve evkafa gelir getirmek üzere devredilmiştir «... Evkaf-ı hümayundan her birerlerine yalnız veraka buha ahzıyla meccanen ve beher sene üçer kuruş gedik icaresi ta'ginigle canib-i vakf-ı müşarünleghen olarak eshabî yedlerine gedik temessükâtının i'tası komisyon-ı mezkûrun kararı...» olup ta'mir ilâve ve saire kiracıya aittir. d.1 sene 1285.

⁵¹ «... Bir bab saraç dükkânı derununda mevcut beyn 'el-esnaf gedik ta'bir olunur bir destgâh ve üç bıçkı ve sair alât-ı lâzime-i mal'lâme...» d.1, vr. 88 a. «İstanbul'da Saraçhane Başkapısı'ndan dahil olundukda canib-i yeminde dokuzuncu bir kemer iki kepenek bir saraç dükkânı derununda gedik ta'bir olunur alât-ı lâzime-i mal'lâmege ber-veçh-i mülkiyyet ve bâ-tezkire mutasarrıf olan...» d.2.

⁵² d.8, 1277-1290 yılları arası, saraç esnafının ortaklık hesapları ile vakit muhasebe hesaplarını göstermektedir.

tasarruf edebilir. İçlerinden birisi ölünce, hissesi çocuklarına intikal eder. Ortakların ölümlerinde varisler isterlerse gedik hisselerini ortaklara veya başkasına satabilirler.

e. Evlâdsız ölen mutasarrıfların gediği satılır.

f. Alât gediğine mutasarrıf olanlar, eğer saraçhanede bir dükkân gediğine sahip olmak isterse, alât gediğini vakfa gelir kaynağı olmak için teberrü' etmekte, ondan sonra dükkân gediğine tasarruf etmektedir⁵³.

Bu hususta bir fikir verebilmek için şu misali ele alalım: İbrahim adında bir zat 1836 (1252) senesinde Saraçhane Başkapısı'ndan girilince sağda mutasarrıf olduğu elli bir numaralı vakıf dükkân gediğine, alâtını vakfa teberrü' etmek suretiyle, eski sahibinden satın alarak mutasarrıf oluyor.

1841 (1257) senesinde, İbrahim dükkân gediğini, Beylerbeyi'nde Emine Hanım'a 2500 kuruşa satıyor.

1848 (1264) senesinde Emine Hanım mezkûr gediği tekrar İbrahim'e satıyor. Bu muameleden sonra, İbrahim gediğinin yarı hissesini oğlu Ahmed Muhtar'a satıyor. Bilâhare baba oğul müşterek hisselerini 2500 kuruşa Muhsine Hanım'a satıyorlar.

1850 (1266) senesinde Muhsine Hanım, gediği baba ve oğula geri satıyor. İbrahim ölünce, nisif gedik İbrahim'in, Ahmed Muhtar dahil, üç çocuğuna intikal ediyor. Bunlar da, yarı gediği, Hacı Hatice Hanım'a 2500 kuruşa satıyorlar.

1857 (1273) de Hacı Hatice Hanım yarı gediği, İbrahim'in dört çocuğuna geri satıyor.

1860 (1277) de kızkardeşi Emine, 1863 (1280) de erkek kardeşi Abdullah, hisselerini, yarı gediğe mutasarrıf olan kardeşleri A. Muhtar'a satıyorlar⁵⁴.

⁵³ «Saraçhane Başkapısı'ndan dahil olundukda canib-i yeminde otuz üçüncü nisif kemer bir kepenek bir bab saraç dükkânı derununda mevcut beyn 'el-esnaf gedik ta'bir olunur alât-ı lâzime-i mal'lâmege ber-veçh-i mülkiyyet ve bâ-hüccet-i şer'iyeye mutasarrıf olan ince saraç Seyyid Mehmed bin Ali esnaf-ı merkum kethüdası mevcut olduğu halde câygir olan nizam-ı müstahsene muçibince yeminde olan hüccet-i şer'iyeyi canib-i nezaret-i haremeyne teslim ve gedik alât-ı lâzime makulesini hazine-i mezkûreye teberrü' ederek ber-veçh-i vakfiyyet şehriyeye) on beş akçe icare-i müeccele takdiriyle nisif kemer bir kepenek bir bab saraç dükkânı gediğinin icarına talib olmağın...» sene 1252. d.2.

⁵⁴ Bunun için bk. d.2.

Inhisar'ın kaldırılması, esnafın eski düzenin bozulması sebebinin yalnız Tanzimat'ta aramamak lâzımdır. Daha Selim III. devrinde gediklerin inkişafa mâni olan durumları anlaşılmış, ıslah edici tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bilhassa Mahmud II. zamanında 1836 (1252) da vakıfların gelirini artırmak maksadı ile han odaları ve yeni dükkân gedikleri ihdas edilmiş bu suretle İstanbul saraçlarının dağılımlarına, eski inhisar ve imtiyazlarını kayıp etmelerine sebep olmuştur⁵⁵.

Saraç esnafının düzenin bozulmasında, şüphesiz ki, Tanzimat-ı hayriye'nin ilânı, büyük sanayi' hayatının başlaması, inhisarın lâgvi saraç şirketinin kurulmasının⁵⁶ da çok büyük tesirleri oldu.

Saraçlar ve teşkilâtlarına dair diğer müşahedeler.

Esnafın hayatını organize eden, yaptıklarını kontrol eden, hükümet nazarında mes'ul olan esnaf hey'eti idi. Saraçhane esnafının da, azil ve nasıbları saraç ustaları tarafından yapılan bir esnaf hey'eti vardı. Bu hey'etin esnaf üzerindeki selâhiyeti çok genişti. Kararları mahkeme kararları kadar kat'i idi. Bu itibarla esnaf hey'eti, esnaf üzerinde ikinci bir hükümet idi.

Gerçi kadı, muhtesib ve nihayet sadrazam da esnafın işlerini ve satışlarını kontrol ediyorlardı amma, asıl işleri ayarlayan ve tanzim eden, esnafı kanun ve an'anelerine göre sevk eden ve idare eden aralarından seçilen saraç esnaf hey'eti idi. Saraç esnaf hey'etinden bilhassa üç kişinin çok önemli rol oynadığı gö-

⁵⁵ 1250 Receb tarihli nisif evkafı gedik senedinden: «veçh-i tahrir-i huruf oldur ki cânib-i nezaret-i haremeyn-i muhteremeyne tâbi' bil-cümle evkafın musakkafatından olan han odaları ve dekkâkine cânib-i nezaret-i haremeyn-i muhteremeynden gedikler vaz' olunarak şurutu üzre temessük i'tasına irade-i şahane taalluk etmiş tüccar ile ahz-ü itaları olan bakkal ve şekerçi ve tuzaca esnafın hâl vukuunda tüccara olan deyinleri haklarında başka ve tüccar ile ahz-ü itaları olmıyan berber ve bunun emsali esnaf gediklerinin rehîmler haklarında başka şurut ve nizamların hâvi mufussal ve meşruh hazine-i merkum defterlerine ilmühaberî vürad etmiş olmağla ber mucib-i ilmühaber gedikât-ı merkumeden tüccar ile ahz-ü itaları olan esnafdan Ayasofya-yı kebir evkafı musakkafatından İstanbul'da Saraçhane Başkapası'ndan duhul olundukda cânib-i yemininde vaki' kırk dördüncü bir kemer iki kepenek bir bab saraç dükkânı deranında mevcud beyn'el-esnaf gedik ta'bir olunur alât-ı lâzime-i ma'lûmeye ber-veçh-i mülkiyyet ve bâ-defter-i kethüda mutasarrıf olun...» d.2.

⁵⁶ Mecelle-i Umur: Belediye, I, s. 571-573.

rılmektedir. Esnafın reisi sayılan kethüda, muavini sayılan yiğitbaşı, esnafın vakıf hesaplarına bakan mütevellidir. Bunlardan başka vazifesinin ne olduğunu pek iyi tesbit edemediğimiz bölükbaşı ile her sabah saraçhanenin açılmasından önce dua eden duacıdır.

Inhisar'ın kaldırılması, saraçların şirket halinde toplanmaları, saraç esnaf hey'etinin nüfuzunu kırmıştır. Gerçi kethüda ve yiğitbaşı 1908 senesine kadar ismen mevcut idiyeler de kanunen bir kıymetleri yoktu. Buna mukabil evkafın vakıf hesaplarına ve orta kasa defterine bakan mütevellî büyük bir önem kazanmıştır⁵⁷. İkinci meşrutiyet devrinde ise, cemiyet kanunlarına göre, teşekkül etmiş esnaf cemiyetleri kuruldu⁵⁸.

Esnaf hey'etinin toplandığı yere XVIII. asırdan evvel erkân odası, bu asırdan sonra, bazan da lonca dendiği görülmektedir.

Her memlekette olduğu gibi, saraçhane esnafının da, muhtelif hizmetleri karşılamak, esnafın ihtiyar ve işsizlerine yardım maksadı ile on vakıf sandığı vardı⁵⁹.

Bu sandıkların gelirlerini, nakid para, muhtelif cezalardan alınan paralar ile, vakıf dükkân kiralari teşkil ediyordu.

1864 (1280) senesinde sandık mevcudu 11150 kuruştı. Bu paraları toplıyan, sarfeden, esnaf tarafından seçilen mütevellî idi⁶⁰. Her sene sonunda, mütevellî esnafa hesap vermek zorunda idi⁶¹.

⁵⁷ d.5 1287-1340 tarihine kadar hey'etin kasa, gelir ve giderler defteri yeni tarza göre işlenmiştir. 1296 da bırakılmış, 1386 da tekrar tutulmaya başlanmıştır. Burada reis ve azalarının seçimlerine ait tutanaklar ve heyet azalarının adları da var.

⁵⁸ d.8. 1933-1936 yılları idare hey'etinin karar defteri.

⁵⁹ «Müteferrikanın aidatları beyan olunur, münadilerin aidatları beyan olunur, mekteb-i şerif aidatları beyan olunur, tatlı tulumba aidatları beyan olunur, merhum Hacı Kılıç aidatları beyan olunur, merhum sandıkçı Elhaç İbrahim Ağa mevlâd-ı şerif aidatları beyan olunur, musluk aidatları beyan olunur, merhum Hacı Ali Baba Efendi'nin aidatları beyan olunur, merhum Salih kethüda Ağa'nın aidatları beyan olunur, merhum Hacı Abdurrahman Efendi'nin aidatları...» d.3.

⁶⁰ «...Bin iki yüz seksen senesinin Muharrem ül-haremi guresinden itibaren Yiğitbaşı es-Seyyid Mehmed Nu'man Efendi ibn is-Seyyid Mehmed Selim Ağa'yı saraçhanenin umur ve hususuna mahsus olan on adet vakıf sandıklarına mütevellî ve kitabet hizmetlerine nazb ve ta'gin buyurdıkları mecmu'ı esnafın ittifağıyla ve sabık mütevellî efendinin muhasebelerini katme hesabı ile rü'yâ eylemişlerdir...» d.3. vr. 46 Bu zat 10 seveden fazla mütevellîlik etmiştir. 22 b.

⁶¹ «İşbu seksen Muharremi guresinden seksen bir Zilhiccesi nihayetine değin iki senelik Nu'man Efendi'nin teoliyet muhasebesini ustaların ma'rifetiyle

Bu paranın mühim bir kısmı, yine aynı sene masraf hesaplarına göre şuralara sarfedilmişti: Loncada yenilen yemeklere, içilen kahve ve şerbetlere, yokluk içinde bulunan esnaf fakirlerine, tatlı su tulumbası ve muslukların onarılmasına, esnafın sünnet düğünü ve evlenmelerinde alınan hediyelere, hasta esnaf fakirlerine, bazı camilerin vazifelilerine, esnafın okuttuğu mevlûdiara, lonca'nın ta'mirine, esnaf umuruna, mektep inşasına, vakfın tsamiyesine, müslüman olan bir adama, taşradan misafir gelen saraç esnafı fakirlerine, erkân odasına alınan sini ve kablara, Sultan Abdülaziz'in Mısır dönüşünde şerefine yapılan üç gecelik donanmaya⁶².

Bu defter ve diğer vesikaların incelenmesinden esnaf hey'etinde çalışan ustaların gördükleri vazife karşılığı para aldıkları anlaşılıyor. Hey'et âzaları aynı sene sandıktan şu kadar para almışlardır: kethüda 334, mütevellî 424, kâtib 429, yığıtbaşı 227, bölükbaşı 174 kuruş senelik ahyorlardı⁶³.

Saraçlık mesleğine meraklı olan çocuklar, muayyen sene bir saraç ustasının yanına girmeye ve uzun yıllar ustasına hizmet etmeye mecburdular. Usta, çırağının (şakird) uzun yıllar hizmetten sonra, kalfalığa geçebileceğine kanaat getirdikten sonra, peştemal (şed) kuşanabileceğini şakirdine söylerdi. Çocuk haline göre esnaf ustalarını ustasının dükkânına, erkân odası, kethüda dükkânı, ev, bağ veya bahçeye davet ederdi. Eğer çocuk çok fakir ise hiç bir şey ikram etmezdi. Eğer bir az halliçe ise kahve, boğaçı, iyi durumda ise 3—5 kab yemek ikram eder, ustaların ellerini öper, dualarını alırdı. Bu defterden, bu merasimin

rû'yet olunmasının düğün sahiplerinin hesapları ve tahvilleri ve vakıflara isabet eden masarif ve ta'tili nemaları bend ve bend tahrir olunmuştur işbu mahalle şerh verildi. gurre-i Muharrem. Sene 1282 d.3, vr. 8 b.

⁶² d.3, vr. 15 a—17 a.

⁶³ Bu bilgi, d. 3 vr. 8 b deki şu kayıtlardan çıkarılmıştır:

*Kethüda ustasının aidatları	Mütevellî-Ejendi'nin aidatları
Yalnız üç yüz otuz dört kuruş olduğı	Yalnız dört yüz yirmi dört kuruş olduğı
334	424
Kâtib Efendi'nin aidatları	Yığıtbaşı ustasının aidatları
Yalnız dört yüz yirmi dokuz kuruş olduğı	Yalnız iki yüz yirmi yedi kuruş olduğı
	Bölükbaşı ustasının aidatları
	yalnız yüz yetmiş dört kuruş olduğı
	174

yalnız müslüman çocuklarına değil, aynı şekilde hristiyan çocuklarına da yapıldığı görülmektedir⁶⁴.

İstanbul saraçları sefer vukuunda ordu ile sefere 2—4 haymelik saraç esnafını, seçtikleri ordular başkanlığında, gönderirlerdi⁶⁵.

Saraç esnafının, padişahın çocukları için yaptırdığı sünnet düğünlerinde, resm-i geçid yaptıklarını Âli, Hammer⁶⁶, Vehbi⁶⁷ yazmaktadırlar. Esnaf, bu düğünlerde sünnet olan şehzadelere hediye verirlerdi. 1720 senesinde Ahmed III. oğulları: Süleyman, Mehmed Bayezid ve Mustafa'yı sünnet ettirdiğinden beş gün sonra, İstanbul saraçları şu hediyeleri vermişti⁶⁸.

An-cânib-i saracan-ı İstanbul der yeum-i mezbur

<i>Sim liğen maa ibrik</i> ⁶⁹	<i>Sim kemer raht</i>	<i>Sim şukûfedan</i>
aded dirhem	aded dirhem	aded 2
376	650	dirhem ⁷⁰
200	150 lafra	94,5
590	500	96
		190,5
<i>Sim Şam'dan</i> ⁷¹	<i>Sim çift kâri buhurdan</i> ⁷²	
aded 1	aded 1	
dirhem	dirhem	
147	130	

⁶⁴ «Derun-ı defterde mastur balanan İnce-saraç Boncuk Ahmed Efendi İbn İbrahim çırağı Molla Gürant كبرانی mahallesinde mukayyed Cemal İbn İsmail ustaları dükkânına davet eyleyüb boğaçı ile kahve it'am edirdiğiden sonunda اذینر اذینر اذینر اذینر (ettikten sonra) desturile müşerref eyleyüb ma'ad dua olduğundan işbu mahalle şerh verildi. F. 9 Muharrem. sene 1182 d.6. Bu defterde 16 çırağın merasimine ait kayıt vardır.

⁶⁵ *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, I, s. 680, 684.

⁶⁶ Hammer, *Devlet-i Osmaniye tarihi* (M. Ata terc.), VII, s. 112.

⁶⁷ *Surnâme-i Vehbî*, Topkapı Sarayı Müzesi Kpt., Revân No. 3504, vr. 123 b.

⁶⁸ Sünnet 15 Zilka'de 1182 senesinde yapıldı, saraçlar 20 sinde bu hediyelerini verdiler. Düğüne hediye getirenlerin adları, neler hediye ettikleri bu defterde yazılıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: No. D. 9561, vr. 8 a.

⁶⁹ *Surnâme*'de 600 dirhem. Hadd-i zatında 576 olması icap ederken toplam yanlış yapılmış ve 590 çıkarılmıştır.

⁷⁰ *Surnâme*'de 100 dirhem.

⁷¹ *Surnâme*'de 150 dirhem.

⁷² *Surnâme*'de Gülâbdan yazılmıştır.

Esnaf lar, padişahların oğulları sünnet edilince yalnız hediye vermezler, aynı zamanda büyük bir geçid resmide yaparlardı. Bu geçid resminde, her esnaf güzelce giyinir, düzgün bir sıra halinde, önlerinde esnaf hey'eti olduğu halde geçerlerdi. Her esnaf, meşguliyetini göstermek üzere bir eşya yapardı. İşlerine ait yaptıkları bu sembolik eşyaları, uzun emek sarfederek ve özenerek yaparlardı. Geçid resminde esnaf ların en çok alkışlanmasını, bu eşyalar ile gösterdikleri hüneler te'min ederdi.

Vehbi, saraç esnafının, Ahmed III.'in oğullarının sünnet günleri münasebetiyle tertibedilen geçid resminde şu şekilde hareket ettiklerini yazıyor :

«Der-akab taife-i sarracan nat'-ı şatranc-ı surar olan meydan-ı surda piyade ve atlıların tertib ve suret-i fil üzerinde ihdas ettikleri kasr-ı pür-zib içinde bir tıfl-ı necib san'at göstererek açmazdan bir şahane mansube-i garib gösterdi ve kethüda-yi sahte-vekarları bir eşheb-i müzerkeş-zeyn-i simin-rikâba suvcr ve tirşe ve koğıddan masnu' câme ve şeb-külâh ve teber ve gürz ve şesper ile otuz kadar etfal-i mehîb 'ül-manzarın kimi şatır-ı zerrin-kemer ve kimi pek murassa' efser makamında güzer eyleyüb kendülere kafadar olan heyakil-i div-rîvden giriz ile kuskuna kuvvet kamçıya bereket deyu kaçub giderek ve içlerinden gül-çehre bir civan dahi tahtirevan üzere piraye-i dükân olub aks-endazi-i kâkûl-i müşkin-buy ile edim-i zemine zerdûz-ı melâhat resmederek geçdikçe cünbiş-i kümeyt-i işvesin görenler li-münş'ihi :

*Cevlan-ı rahşını gör o serrac-ı ôfetin
Nola kolanı gevşese ehl-i mahabbetin⁷³.*

⁷³ Surnâme-i Vehbi, Topkapı Sarayı Müzesi, Ahmed III. Kpt., No. 3292, vr. 80 b.